

6. Приходько В. Момент підписання Варшавського договору (Спогад) / Віктор Приходько // Свобода (Нью Йорк). – 1954. – Ч.124. – 30 червня. – С.3.
7. Приходько В. Момент підписання Варшавського договору (Спогад) / Віктор Приходько // Свобода (Нью Йорк). – 1954. – Ч.125. – 1 липня. – С.3.
8. Приходько В. Момент підписання Варшавського договору (Спогад) / Віктор Приходько // Свобода (Нью Йорк). – 1954. – Ч.126. – 2 липня. – С.5.
9. Киридон П. Українсько-польський договір 1920 року: помилка Симона Петлюри чи єдино можливий варіант продовження боротьби за державність? / Петро Киридон // Режим доступу: http://unpp.io.ua/s24720/ukraensko-poljskiy_dogovir_1920_roku.
10. Шелухін С. Варшавський договір між поляками і С. Петлюрою 21 квітня 1920 року /С. Шелухін. – 2-е вид. – Прага : Нова Україна, 1926. – 40 с.
11. Шульгін О. Симон Петлюра та українська закордонна політика / О. Шульгін //Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926). – Прага, 1930. – С.172-176.
12. Литвин С. Симон Петлюра і проблема в українській та польській історіографії / С. Литвин // Четвертий міжнародний конгрес українців. Одеса, 26-29 серпня 1999 р. : доповіді та повідомлення. Історія. – Одеса; Київ; Львів, 1999. – Ч. 2: ХХ століття. – С.74-84.
13. Варшавський договір УНР з Польщею та його наслідки // Режим доступу: http://npu.edu.ua/!e-book/book/html/D/iplp_kspd_Ovsij%20%20O%20Zovnishnja%20politika%20Ukrajini/540.html.
14. Симон Петлюра. Статті, листи, документи. – Нью-Йорк : Вид. УВАН у США, 1956. – 480 с.

On the basis of Victor Pryhod'ko's recollections, some aspects of signing the Warsaw agreement in 1920 are disclosed. He was a Podillya dweller, a participant of the Ukrainian political and national movement of 1917-1921.

Key words: Victor Pryhod'ko, Ukrainian National Republic, Warsaw agreement, 1920.

Отримано: 04.09.2012

УДК 94(477)»1917/1918»:347.174

В. А. Філінюк

САМОСУД СЕЛЯН У НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В ПЕРІОД ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

У статті зроблено спробу висвітлити зміни у правосвідомості селян Наддніпрянщини та проаналізувати трансформацію селянської свідомості з розвитком революційних подій 1917-1918 рр.

Ключові слова: Наддніпрянська Україна, селяни, суспільна свідомість, самосуд, Центральна Рада.

Українська історична наука, прагнучи зайняти гідне місце у світовому історіографічному просторі, окреслила дослідницькі пріоритети: соціальна та повсякденна історія, мікроісторія, історія ментальностей. Спільним для цих напрямів є те, що в центр наукових студій ставиться людина, її духовний світ та поведінка. Історіософські та історіографічні публікації останніх років дають підстави стверджувати, що вітчизняна історична думка все активніше починає опановувати на методологічному рівні проблему

«людини в історії». У цьому контексті набуває актуальності реконструкція повсякденного життя українського селянства, зокрема його правосвідомості як системи понять, поглядів і почуттів в межах чинного або бажаного права [10, с.284].

Мета цієї розвідки – з'ясувати умотивованість самосуду в свідомості українського селянина на початку Української національно-демократичної революції 1917-1921 рр.

Історичні джерела вказують на масове поширення самосудів у 1917 р. Не дивно, що це явище привернуло увагу сучасників, які намагалися збагнути його причини та суть. До цієї теми, зверталосся ряд дослідників. Зокрема, В. Винниченко пов'язав появу самосудів з морально-психологічним станом селянства, яке було «змучене війною» і «знервоване революцією». Суд не функціонував, народ йому не вірив і тому «сам шукав рятунку й справедливості в собі». За таких умов «пішла пошесть самосудів» [9]. Цю ж версію підтримують сучасні дослідники, які пов'язують ескалацію самосудів з дуже сильною ціннісною дезорієнтованістю селянства в умовах безладдя після лютого 1917 р.

Спробу проаналізувати дане явище зробив С. Борисенко. Причиною поширення самосудів, на думку автора, було те, що державні суди були паралізовані і селянство перестало їм довіряти. Дослідник також виділив злочини (конокрадство, підпали), за які селянство традиційно карало злочинців, виходячи з власних уявлень про їх соціальну небезпеку [10, с.286-287]. Селянську правосвідомість в революційну добу досліджує В. Лозовий, який вважає, що впродовж 1917-1921 рр. відбувався процес архаїзації суспільно-правових відносин та деградації соціального життя на селі [16, с.79].

Варто зауважити, що одним із соціально-психологічних феноменів, який дає можливість продуктивно реалізувати психоісторичний підхід і увійти у світ селянських правових уявлень і почуттів, є селянський самосуд. В юридичній науці самосуд інтерпретують як позасудову розправу, яку здійснюють здебільшого натовп або група осіб; як самоправство, злочин проти порядку управління, що часто супроводжується катуваннями. Подібне визначення відбиває насамперед погляд держави на самосуд як на порушення встановлених нею норм права. Історик, аналізуючи самосуд як явище повсякденного життя селянства, прагне збагнути мотиви дій його учасників, логіку їх поведінки, осмислити і зрозуміти це явище «зсередини». Самосуд має важливе значення з інформаційної точки зору, його учасники своєю поведінкою і висловлюваннями можуть чимало розповісти про людину своєї епохи [10, с.284-285].

До початку ХХ ст. найчисленнішим класом у соціальній структурі українського суспільства було селянство, і часто поняття «народ» та «селянство» сприймалися як тотожні. У царській Росії існувало станове законодавство, за яким селянство фактично було відокремлене від інших соціальних верств у сферах управління та судочинства. Правові відносини на селі формувалися і регулювалися частково юридичними нормами, але здебільшого місцевими звичаями. Селянські справи могли розглядатися та вирішуватися

волосним судом, сільським сходом, а також адміністративною владою. Правосуддя намагалися чинити «по справедливості й з огляду на людину». Норми звичаєвого права, якими переважно послуговувались у сільському судочинстві, були усними, гнучкими й відповідно в селянства не сформувалося поняття «про твердість права взагалі» [18, с.88-89]. Відтак селянська правосвідомість представляла собою симбіоз реально існуючих і бажаних юридичних норм.

Варто зауважити, що селянські самосуди, як вияв патріархальних уявлень і переконань, були присутні в українському селі протягом всієї історії, однак вони мали дещо інший характер. Формування основних рис ментальності та способу життя українського народу пояснюється феноменом землеробства. Весь процес життєдіяльності селянина зосереджувався на землі і все, що було пов'язане з нею, набувало для українця священного значення. Селянин вважав свою землю унікальною, оскільки лише він міг її знати, любити, володіти нею. Аграрна соціально-економічна система надавала землі особливої вартості, яка не мала еквіваленту. Для селян особливо важливими були три базові засади економічного та духовного життя: бути вільними, їсти свій хліб та поважати природу [15, с.69]. «Ідеальним» для хліборобів був хазяїн, що вів «свою справу» зусиллями своєї родини. Поширені вислови «Хто дбає, той має», «Хто трудиться, той не чваниться», «Ледачий чоловік – поганий хазяїн» – тому підтвердження [20, с.264-265].

Природне довкілля України завжди виступало сприятливим підґрунтям для формування самодостатнього, позбавленого надмірної жорстокості та насилля психотипу, який жив у гармонії з природою та вдячно використовував її дари [22, с.46]. За умов соціальної стабільності та відсутності суспільних конфліктів український селянин характеризувався сумірною вдачею, однак він був здатен до помсти, бунту проти несправедливості, що посилювало тенденцією до анархізму [14, с.131].

Відкрити агресію у селян могли викликати дії, які наносили шкоду їхній праці. Вкрай негативно селяни ставилися до крадіжок. Скажімо, найсуворіший осуд викликала крадіжка коня. Безумовно, з утилітарного погляду суворе покарання за крадіжку коня зумовлювалося матеріальною цінністю останнього і неможливістю повноцінно вести господарство за його втрати [19, с.71]. Дуже негативно селяни ставилися і до підпалів, адже пожежа могла знищити не тільки одне господарство, а й навіть ціле село. До конокрадів і підпалювачів селяни, незважаючи на свою сумірну вдачу, ставилися досить жорстоко [24, с.231-232].

У житті українського села надзвичайно важливу роль займала громада. Вона відігравала роль станової організації селянства, яка регулювала усі аспекти його життєдіяльності – господарський, побутовий, морально-етичний, релігійний тощо. Громада була демократичною організацією, яка згуртовувала селян у спільній боротьбі за свої права. Усна творчість українців відобразила погляд народу на громаду як велику колективну силу: «Голос громади – голос Божий», «Громада – великий чоловік», «Що громада скаже, того й пан не переможе» та ін. [13, с.299].

Протягом століть створювалася неписана конституція сільських сходів – звичаєве право. З погляду селян, ухвали, апробовані попередніми поколіннями, нібито давали гарантію їх правильності. Відповідність рішення звичаям предків не повинна була викликати сумнівів. Звідси виробився принцип переважно одноголосного вирішення справ на сході. Сільський схід був першою школою суспільної і навіть політичної діяльності селян. На сходах, як правило, намагалися відстояти права своїх односельчан від свавілля поміщиків та державних владних органів [15, с.91].

До початку ХХ ст. українське селянство фактично не брало участі у політичному житті Російської держави. Соціальні та економічні кризи, що виникали, провокували його на заколоти й бунти без певних політичних домагань. Селяни мали монархічні ілюзії, сакралізували владу царя, натомість ненавиділи бюрократію і поліцію, як представників репресивної державної влади. За царату станова владна модель ділила суспільство на дві частини: селянську та неселянську. Селянство могло обирати на сільському сході лише власне самоврядування. Останні не брали участі у формуванні інших органів влади. Вона для них була повністю чужа. Відчуженість від неї й держави становила суттєву рису світогляду селян і багато у чому визначала їх спосіб суспільно-політичної поведінки [17, с.166-167].

У вирішенні «своїх» політичних, соціально-економічних питань для селян основними факторами були традиції та звичаї. Селянська свідомість розглядала державу як одну велику сім'ю, а царя як батька народу. Основні зобов'язання людини стосовно держави – це сплата податків, виконання повинностей, постачання рекрутів. Однак з поваленням царизму в ході лютневих подій 1917 р. ці зобов'язання втратили силу, оскільки іншою, нелегітимною для селян стала влада та держава. За таких умов сільський схід відіграв надзвичайно важливу роль. Після лютневої революції 1917 р. село отримало можливість втілювати своє розуміння політичних і суспільних відносин, що базувалися на традиційній системі цінностей. Моральні імперативи селянства й були ідеологічним обґрунтуванням його політичних і соціально-економічних вимог [17, с.167-168].

Водночас, під впливом загрози голоду, повернення з фронту розпропагованих більшовиками військових частин та повної бездіяльності як Тимчасового Уряду, так і Центральної Ради у розв'язанні аграрної проблеми, почала набирати оберти тенденція – деструктивної правової поведінки селян, їх прагнення до анархії, руйнування будь-яких державних інституцій, домінування принципів звичаєвого права [11, с.266]. Протягом другої половини 1917 – початку 1918 рр., ця тенденція досить швидко витіснила колишній страх перед владою і державою.

У період революційної трансформації суспільного життя зростала хвиля соціально-правового екстремізму [18, с.90-91]. Поширилася епідемія самосудів, що є поверненням до традицій звичаєвого права [11, с.269]. Так, приміром, у с. Меленцях Новоград-Волинського повіту Волинської губернії за вироком сільського сходу було побито й живцем закопано в могили двох селян,

запідозрених у підпалах і крадіжках. Мешканці села не визнавали себе винними й заявили, що виконувалась воля сільського сходу, який ухвалив боротися самосудами зі злодіями та підпалювачами. Селяни стверджували: те, що сталося, є «судом Божим» і вони мають право ухвалювати вирoki про страти злодіїв. Так само вчинила громада Орловки Гайсинського повіту Подільської губернії з селянами, які зізнались у вбивствах і пограбуваннях. Фіксувалися й інші подібні випадки. Під час численних самосудів підозрюваних у злочинах страчували, а перед цим над ними збиткувалися. Трупи, як правило, не ховали за християнським обрядом, а могли й кинути в болото. Під час винесення вирoku та страти злочинців селяни дотримувалися принципу кругової поруки, що вимагав співучасті, тож при розслідуванні винних неможливо було знайти. Сільське керівництво робило стандартні заяви, що самосуд вчинено всією громадою й це було для селян достатньою підставою виправдання їхніх жорстоких дій [18, с.91].

В умовах війни, революції, смерті, нівеляції цінності людського життя градус психологічної напруги й агресивності надзвичайно підвищився. У с. Рубани Брацлавського повіту Подільської губернії на сільському сході натовп місцевих селян більше 300 осіб затримав кількох своїх односельців. Їх було звинувачено в різних злочинах (суть злочинів не відома – Ф.В.) і на місці вбито [1, арк.59]. Типовою була справа у с. Пирожне Ольгопільського повіту Подільської губернії, 500 селян якого вчинили самосуд над 2 місцевими злодіями. Обидва чоловіки були жорстоко вбиті [2, арк.176]. У тому ж таки повіті у с. Крикливець місцеві жителі вчинили розправу над конокрадами [2, арк.177].

У свою чергу, селяни Кришинця Брацлавського повіту Подільської губернії вбили на сході 2 земляків за те, що вони були у селі відомі як хулігани, нападали на мирних жителів і займалися крадіжками [1, арк.145]. Це дає підстави припускати про певні зміни у свідомості селян, адже у попередні періоди історії хуліганські дії чи дрібні крадіжки не підлягали такому жорстокому покаранню через те, що вони були майже буденним явищем в українських селах.

Як відомо, протягом всієї історії, щодо селян існували фізичні покарання, які у XIX ст. були скасовані для інших станів. Тілесні покарання селян збереглися до 1904 р. і сформували у свідомості останніх почуття допустимості і легітимності насильства над особою [16, с.11]. Перша світова війна значно вплинула на морально-психологічне здоров'я народних мас. Моральні норми та заборони мирного часу розмилися, поширювалися різні форми асоціальної поведінки, відзначалися озлобленість та зневажливе ставлення до чужого життя. Війна призвела до переосмислення широким загалом народу, зокрема й селянством, системи цінностей, способу мислення та дії, своєї ролі в суспільстві, ставленні до держави та влади [16, с.19-20]. Водночас, як зазначає О. Реєнт, близькість до театру військових дій Першої світової війни зумовила ще одну тенденцію. Суть її полягала в тому, що з фронту поверталася велика кількість озброєних солдат, для яких вбивство стало буденним явищем. Це було зумовлено кількома факторами. Першочерговим

з них можна вважати світову війну. По-перше, масові мобілізації не тільки навчили широкі маси селян володіти зброєю, а й привчили їх використовувати зброю проти людей. До того ж за роки війни ціна людського життя значно понизилася. По-друге, наявність лінії фронту, яка всі роки проходила по території України, та розвал царської армії обумовили появу в селах значної кількості зброї. До цього слід додати, що відсутність досвіду мирної політичної боротьби та нездатність урядових структур вирішити назрілі питання парламентськими методами підштовхували селян до вирішення своїх нагальних проблем силовими методами [12, с.7].

Розглядаючи причини, які породили повстанський рух, не можна не згадати про соціально-психологічний аспект даної проблеми. В тогочасному українському селі з'явився значний прошарок «зайвих» людей з відповідним типом мислення. Активно поповнювали ряди повстанців і ті, хто найбільше потерпав від соціально-економічних та репресивно-каральних заходів минулої влади, – таких у тогочасному українському селі було багато [12, с.7].

Серед даного контингенту великою популярністю стали користуватися ліворадикальні течії, які декларували швидке вирішення усіх соціальних проблем революційним шляхом. Дані ідеї були «принесені» і в українське село [21, с.94]. У свою чергу, це давало потужний імпульс застосування насильства, як методу вирішення соціальних та інших проблем.

У зв'язку з цим, незважаючи на революційний час, вражає жорстокість методів, якими селяни карали своїх жертв. У с. Забуж'є Брацлавського повіту Подільської губернії 15 січня 1918 р. селяни звинуватили на сільському сході свого земляка у крадіжках. Його скинули зі скелі, а внизу добили камінням [1, арк.159].

У «пошуках правди» селяни вже не зважали ні на що. У с. Савинці Ізюмського повіту Харківської губернії селяни разом із солдатами вчинили самосуд над дівчиною за її вимогу прибрати після постою коней у неї в дворі. Натомість один із солдатів намагався її побити. Обороняючись дівчина поранила нападника ножом у ногу. Після чого міліція взяла її під варту, але солдати з селянами захопили ув'язнену і побили до смерті [4, арк.14].

Однією з причин активізації самосудів, на думку дослідників, було наростання криміногенної ситуації на селі. Селяни не бачили іншої можливості захиститися від банд прибулого кримінального елемента, що сприйняли більшовицьку ідеологію та методи дій. Убивства, пограбування, розбійні напади стали буденною реальністю. Як зазначав один з очевидців подій: «Як тільки почне смеркати, то й не думай виходити за поріг, бо то гляди або слідом за тобою в хату ввірвуться або підстрелять. Або лізуть у вікна. Тоді моли Бога аби не вбили» [8, арк.2]. Оскільки влада не могла контролювати ситуацію на місцях і здійснювати судочинство, функції судових органів здебільшого виконували сільські сходи або селянські органи влади. Практика самосудів фактично стала формою судочинства. Коли селянин Ф. Радчук убив іншого селянина, комітети сіл Гуменної, Михайлівки та Ізабелівки Брацлавського повіту Подільської губернії на спільному засіданні засудили вбивцю до

смерті й виконали вирок. Мешканці Кобилявців того ж повіту на сході ухвалили рішення перебити всіх злодіїв села. У результаті було вбито односельця, поміченого у крадіжках, а іншого жорстко побито. Жорстокість покарання мала відвернути потенційних злочинців від реалізації їхніх намірів [18, с.93].

Чотири північні повіти Чернігівської губернії: Мглинський, Суразький, Стародубський і Новозибківський були стероризовані угрупованням на чолі з П. Шимановським (відомим своєю активністю на посаді голови Мглинського повітового земельного комітету). Чотири загони, створені ним зі злочинного елементу, проводили безконтрольні ревізії хліба і худоби, грабували та ґвалтували населення. Селяни декілька разів намагались протестувати, але їх силою розганяли. 31 березня 1918 р. у Мглині Шимановський наказав розстріляти збори селянських депутатів. Проте розлючений натовп оточив будинок ради, П. Шимановський був убитий натовпом. Отже, у подібних випадках в умовах бездіяльності влади або й потурання більшовицькою владою кримінальним елементам з комуністичними гаслами, самосуди стали захисним механізмом для виживання сільського товариства [11, с.269].

Досить часто судовий процес на сході завершувався смертним вирок, адже селяни й раніше не вважали смертну кару чимось екстраординарним. Місцеві адміністрації намагались боротися з самосудами, однак припинити їх за відсутності апарату примусу, не вдавалося, хоча Тимчасовий Уряд і, відповідно, Центральна рада робили певні спроби відновити репресивний апарат. Була розпочата робота зі створення місцевої міліції, для забезпечення порядку на місцях. За проектом Харківської губернської земської управи сільська міліція повинна складатись із: а) волосних отаманів по 1 на волость; б) тисяцьких – 1 на 2500 осіб населення; в) сотенних. Волосні отамани мали обиратися волосними сходами, тисяцькі – призначалися радою у справах міліції, сотенні – обиралися на сільських сходах [3, арк.9]. Проте на практиці якоїсь правоохоронної та організуючої сили на селі майже не було, через що розпочалась своєрідна вакханалія «свободи» [23, с.72].

Тривала анархія знівелювала будь-яку повагу до державної влади, посилювала антиетатистські руйнівні тенденції, сформувала правосвідомість, в якій запровадження юридичних норм, відновлення елементарної соціальної організації, наведення ладу й саме поняття законності ототожнювалось із царським режимом. Анархічні настрої на місцях настільки закарбувались у свідомості, що населення відкрито виступало проти адміністративних і правоохоронних органів, які намагались запровадити хоч якусь законність [18, с.92-93]. Так, у с. Рубани Брацлавського повіту Подільської губернії на сході розлючений натовп селян жорстко побив міліціонера, який хотів стати на перешкоді самосуду [1, арк.14]. Схожий випадок стався в с. Артемівка Харківської губернії. Селяни на сході вбили двох чоловіків незважаючи на те, що цьому намагалися перешкодити 20 міліціонерів [4, арк.17]. У с. Огніно Новгород-Сіверського повіту Чернігівської губернії, селяни ув'язнили і побили колишнього члена державної думи, який намагався втрутитися у слідство [7,

арк.2]. У свою чергу, в с. Лука-Немирівська Брацлавського повіту, Подільської губернії місцеві жителі напали і побивши ув'язнили судового слідчого, який прибув у село для проведення розслідування по справі місцевого жителя. Селяни вважали всі звинувачення безпідставними. Слідчого закрили у камері, а два томи судових матеріалів спалили [5, арк.205]. У с. Вербова, Балтського повіту Подільської губернії, був вбитий місцевий міліціонер, за те, що у нетверезому стані «ганявся» з шаблею за дітьми. Його тіло було кинуте у криницю, в якій пролежало кілька днів [6, арк.101]. Це у свою чергу також вказує на те, що для селян колишні авторитетні особи вже не мали ніякого особливого значення.

Разом з тим, селяни, втілюючи своє поняття справедливості в умовах значної соціальної напруги, чинили насильницькі дії, від яких страждали зовсім не винні люди. Приміром, у с. Комаров Подільської губернії був здійснений самосуд над нібито злодіями. Людям були нанесені жорстокі побої, від яких вони невдовзі померли. Після проведення судового слідства виявилось, що на даних осіб був зведений наклеп і вони були ні в чому не винуваті [1, арк.63].

Отже, можна стверджувати, що на першому етапі Національно-демократичної революції селяни, Наддніпрянської України пережили стан надзвичайної дезорієнтованості від наростаючого після лютого 1917 р. безвладдя. Повалення влади вони сприймали не тільки як відміну адміністративних повноважень, а й норм поведінки, адже вже не було звичного їм природно-божественної організації влади у ролі царя і його адміністрації. Революційні безчинства стали накладатися на морально-правову деградацію села, а тенденції правового нігілізму домінували у свідомості та поведінці народних мас. Цей процес можна кваліфікувати як архаїзацію суспільно-правових відносин та деградацію соціального життя. Відтак можна говорити про зміну ментально свідомісних установок українського селянства. Людське життя за даних умов перестало мати якусь ціну. Народ, перетворився на «бойовий неконтрольований механізм», який у подальшому використовували різні політичні сили для досягнення своїх цілей.

Список використаних джерел:

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (Далі: ЦДАВО України), ф.628, оп.1, спр.1, 238 арк.
2. Там само, ф.628, оп.1, спр.7, 236 арк.
3. ЦДАВО України, ф.1327, оп.1, спр.6, 16 арк.
4. ЦДАВО України, ф.1327, оп.1, спр.90, 27 арк.
5. ЦДАВО України, ф.1792, оп.1, спр.41, 228 арк.
6. Там само, ф.1792, оп.1, спр.54, 109 арк.
7. Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф.317, оп.1, спр.6046, 29 арк.
8. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, ф.6957, спр.16, 12 арк.
9. Винниченко В. Відродження нації [Електронний ресурс] / Володимир Винниченко – Режим доступу: <http://exlibris.org.ua/vinnichenko/index.html>.
10. Дровозюк С. Селянський самосуд 1917-1930-х рр. ХХ ст. як соціально-психологічний феномен (історіографічні нотатки) / С. Дровозюк //

- Проблеми історії України: факти, судження, пошуки : міжвідомчий зб. наук. праць. – 2004. – Вип.10. – С.284-293.
11. Еткіна І. Правосвідомість селянства Чернігівщини за доби української революції 1917-1921 рр. / Ірина Еткіна // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. – К. : Інститут історії України НАН України, 2010. – Вип.5. – С.257-274.
 12. Історія українського селянства : нариси : в 2-х т.х / Ін-т історії України, НАН України ; за ред. В.М. Литвина. – К. : Наук. думка, 2006. – Т.2. – 654 с.
 13. Історія української культури : у 5-ти т. / за ред. Г.А. Скрипник, Р.Я. Пилипчука, В.В. Рубана та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т.IV. – Кн.1. – 1008 с.
 14. Крячко В.І. Типологічні властивості української ментальності / В.І. Крячко // Соціальні технології. Актуальні проблеми теорії та практики : міжвуз. зб. наук. праць. – Запоріжжя : Класич. приват. ун-т, 2010. – № 44. – С.127-135.
 15. Лозовий В.С. Аграрна революція в Наддніпрянській Україні: ставлення селянства до влади в добу Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.) : монографія / Віталій Лозовий. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М.І., 2008. – 480 с.
 16. Лозовий В.С. Правосвідомість селянства в період Української революції 1917-1920 рр.: історичний аспект / В.С. Лозовий. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, редакційно-видавничий відділ, 2011. – 112 с.
 17. Лозовий В.С. Проблеми політичної культури українського селянства в добу Центральної Ради 1917-1918 рр. / В.С. Лозовий // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2006. – Вип.12. – С.166-174.
 18. Лозовий В.С. Селянська правосвідомість у добу Української революції (1917-1921 рр.) / В.С. Лозовий // Український історичний журнал. – 2005. – № 6. – С.88-95.
 19. Мельничук Н. Поняття злочин та покарання в контексті світоглядних архетипних моделей / Наталія Мельничук // Всеукраїнський науковий журнал «Мандрівець». – 2008. – № 3. – С.68-72.
 20. Присяжнюк Ю. П. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини XIX – початку XX ст. / Юрій Присяжнюк. – Черкаси : Вертикаль, 2007. – 640 с.
 21. Реєнт О.П. Вплив Великої війни 1914-1918 рр. на цивілізаційні процеси в країні / О.П. Реєнт // Сучасна цивілізація: гуманітарний аспект : зб. наук. праць. – К. : Видавничий Дім «Академперіодика» НАН України, 2004. – С.89-95.
 22. Савіна М.І. Особливості формування інтегрованого психічного складу українців / М.І. Савіна // Зб. наук. праць Бердян. держ. пед. ун-ту : психол. науки. – Бердянськ : БДПУ, 2005. – Вип.2. – С.45-53.
 23. Хміль І. Наростання селянського екстремізму в Україні (березень-жовтень 1917 р. / Іван Хміль, Ігор Куташев // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 рр. – 2002. – № 1. – С.53-76.
 11. Энциклопедический словарь / издатели Ф.А. Брокгауз и И.А. Ефрон. – С.-Пб. : Типография Акц. общ. «Издательское дело», 1900. – Т. XXVIII А (Саварни-Сахаронь) – 496 с.

The article attempts to analyze changes in the public consciousness of the Naddnepriansky Ukraine and highlight the transformation of peasant justice to the development of the revolutionary events of 1917-1918 years.

Key words: *Naddnepriansky Ukraine, peasants social consciousness, lynching, the Central Council.*

Отримано: 08.10.2012